

УДК 159.922:316.64+165.242.2(477)

Ю.М. ДМИТРІЄНКО, канд. філос. наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ: НОВА АКТУАЛЬНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ЇЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Ключові слова: перенесення правової свідомості, місце правової свідомості, спадкоємність правової свідомості

Максимально природні якості та властивості української правової свідомості здатні виявитися та спрацювати тільки за умов її якісного наукового, теоретичного та практичного сприйняття, розуміння, легалізації й інтерпретації як національної [1], ментально структурованої та функціонально здійсненої. Поза цих меж її розуміння будь-яка правова свідомість будь-якими її історичними та сучасними суб'єктами розуміється та реалізується фрагментарно, конфліктно, неповно та недієздатно.

За результатами наших досліджень [2], право та правосвідомість реалізуються тільки у певному конкретно-історичному періоді їх становлення та розвитку як суто конкретно-історичні, національні явища, процеси та феномени. Звідси, метою статті є виявлення різних конкретно-історичних періодів науково-теоретичного та практичного розуміння української правової свідомості за допомогою нової термінології, обумовленої можливостями того чи іншого конкретно-історичного періоду її становлення та розвитку, а також оцінка моделі її автентичного майбутнього становлення та розвитку. Для цього формуємо завдання повної наукової дефініції таких правових категорій як «період становлення», «період розвитку», «місце українсь-

кої правової свідомості», «перенесення правової свідомості» та інших.

Таким чином, спадкоємність становлення та розвитку української правової історичної та сучасної свідомості – це тривалий неконкретно-історичний процес (формування ментально безперервних елементів правової свідомості) її становлення та розвитку. Під час його зберігається домінанта тих її основних типових змістів та форм, що представляють якісне її формування з точки зору використання, збереження та збільшення її національного потенціалу у якості основи механізму правового регулювання суспільних відносин. При цьому зберігаються природні, національно сформовані підходи до розуміння будь-якої правосвідомості як типово національної у різних дослідників за різних періодів її становлення та розвитку.

Далі зазначаємо, що, за нашим підходом, хронологічні періоди конкретно-історичного становлення та розвитку будь-якої правової свідомості як типово національної утворюються з періодів становлення та періодів розвитку. За проведеними дослідженнями [1-4], хронологічні періоди конкретно-історичного розвитку будь-якої правової свідомості як типово національної, є періодами її більш оптимального, незворотного, радикального та динамічного руху у порівнянні з іншими періодами, тому більш прогресивними, ідейно цілеспрямованими. Хронологічні періоди розвитку існують, як правило, за перехідних епох, коли у техніко-юридичній площині прогресивно та за світовими стандартами трансформується наявний, керований правовий стан у цільовий. За нашими дослідженнями, зокрема, в [4], різні тенденції становлення та розвитку української правової свідомості ми пов'язуємо з перманентними домінантами різних правових ментальностей, які ми поклали в основу теоретичної формули пропорцій складових історичної національно-ментальної щільності правової ідіоми України. Останні можуть мати за різних умов історичного формування різне симетричне або асиметричне наповнення націона-

льно-ментальними (тобто, російська, європейська, українська, азійськоцентрична) складовими пропорціями - домінантами тієї чи іншої правової ментальності [3-4]. Означені домінанти різних правових ментальностей ми назвали, відповідно, російськоцентричною, європейськоцентричною, україноцентричною та азійськоцентричною складовими пропорціями. Раніше ми також довели те, що зазначена симетрія-асиметрія як аргументований відсотковий показник статистичного історичного становлення та соціологічного еволюційного розвитку розповсюджується на всі системи, структури, елементний, суб'єкт-об'єктний склад правової свідомості та культури, а також правової системи у цілому тощо [1, 4]. За хронологічних періодів розвитку української правової свідомості у наявності маємо стійку ментальну асиметрію (кількісна, якісна та функціональна перевага) структурних (норма права, правовий ідеал та ін.) елементів над системними (правова ідея, ідіоми та ін.) елементами української правової дійсності, свідомості та культури за домінанти слабких та недієздатних системних. Остання виявляється у пріоритетному створенні максимально визначених природних, національно сформованих правових артефактів та архетипів.

Фактично ж, за періодів розвитку, ця асиметрія позначає (або повинна позначати у соціальному аспекті) не тільки пріоритет національних тенденцій у державно-правовому розвитку, як правило, перехідного типу. Але й функціональний пріоритет первинних суб'єктів правової свідомості (фізичних осіб) над розвитковими ініціативами вторинних суб'єктів (юридичних осіб). При цьому первинні суб'єкти є виробниками масових форм правової свідомості для інших її суб'єктів, що презентують радикальний пріоритет загальних ідейно-світоглядних тенденцій правової свідомості над нормативними. Це саме та ситуація, коли процесуальна норма «революційної правової свідомості» дозволяє розстрілювати на місці ворогів без суду та слідства, коли правоемоційні психологічні дії у

перехідному (воєнному, революційному, посттоталітарному) суспільстві (де домінують правові артефакти) шаленими темпами випереджують розумові нормативно-правові дії її суб'єктів, коли правова психологія стає стрижневим пріоритетним компонентом будь-якої правової свідомості, а правова ідеологія – тотально підлеглим, коли «правова емоція тотально випереджує правову норму» (Л. Вигодський) [3]. За формулою української правової ідіоми україноцентрична складова пропорції має низьку кризову національно-ментальну щільність. За активних тенденцій власна україноцентрична щільність поступово збільшується до такого її значення, що може створювати істотну опозицію до інших складових пропорцій формули української правової ідіоми, що свідчить про активне формування тенденцій національного становлення і розвитку української правової свідомості як типової. Останнє відбувається за перманентної зміни, як правило, зменшення, національно-ментальної щільності інших складових цієї формули.

Наші тези про кількісно-відсоткове вимірювання складових пропорцій формули української правової ідіоми викладені в роботі [4]. Такий початок створення природної опозиції україноцентричної складової пропорції до інших складових пропорцій української правової ідіоми представляє початок циклічного формування або закінчення формування української правової свідомості українського суспільства та держави як типово національних. Це такий, як правило, історичний, правовий стан української правової свідомості, коли всі її складові пропорції мають або приблизно однакові, як правило, низькі або кризові відсотки щільності ментальних складових.

Максимально можливий у цій правовій епосі найвищий рівень ментальної щільності складових пропорцій формули української правової ідіоми є закінчення формування нових сталих складових пропорцій. Це свідчить про остаточне формування української правової свідомості як типово національної,

як закінчення певного хронологічного періоду розвитку. А також про початок її статичного становлення як центральної категорії позитивної правової науки та про поступове формування правової ідеології. Остання є основою нормативно-правової бази правової свідомості, домінантною її компонентою. Це також свідчить про активний початок історичного становлення української правової свідомості як типово національної.

В одному хронологічному періоді становлення та розвитку української правової свідомості можуть перманентно існувати періоди (або підперіоди) становлення і розвитку, хоча ми дослідили, що найчастіше формуються хронологічні періоди або тільки становлення, або тільки розвитку [2, 4]. У більш загальному випадку, у наявності маємо декілька різних формул української правової ідіоми, для цього ж одного періоду. У наших подальших роботах ми довели, що формула української правової ідіоми є також водночас формулою статичної норми права та правосвідомості, але у правовій ідіомі пропорції характеризують статичне співвіднесення національно-ментальної щільності її пропорцій, а у нормі права та правосвідомості – динамічне [4].

Для процесів становлення української правової свідомості характерні більш установлені формули української правової ідіоми, їх менше, аніж за періодів розвитку. Вони характеризують приблизну рівновагу різної ментальної щільності всіх складових пропорцій на більш тривалому часовому проміжку, що може охоплювати не тільки один хронологічний період, а декілька. Хронологічні періоди розвитку правової свідомості є більш дрібні; вони можуть досить часто повторюватися. Складові пропорції формули правової ідіоми-норми права-правової свідомості можуть мати різний рівень національно-ментальної щільності, від низького та кризового до високого. Відсоток щільності може швидко змінюватися у неспрогнозованому напрямку, що можливе або за відсутності функціональної дієвості актуальної пра-

вової ідеї – найголовнішого системного елементу правової свідомості, або правового ідеалу. Цей ідеал є одним із найголовніших структурних її елементів (котрих декілька, на відміну від єдиного основного головного системного елементу), водночас за їх активного формування [4]. Додамо, що для процесів розвитку правової свідомості характерні різкі переходи від кризового до високого циклу соціальної активності, як правило, без формування низького та середнього циклу. На початку хронологічного періоду цикл соціальної активності є низьким або кризовим, наприкінці – одразу високим, або найвищим (або це відбувається перманентно та не прогнозовано). Кризовий, низький, середній, високий та найвищий цикл соціальної активності нами досліджувались в роботі [5].

За відносною та абсолютною активністю українська правова свідомість за свого становлення та розвитку у контексті циклів соціальної активності розподіляється так: відносна самостійність української правової свідомості характерна для періодів її становлення, а абсолютна – для періодів її розвитку. Саме за хронологічних періодів розвитку характерна різка зміна циклів її соціальної активності, що не є принципово можливим за періодів її становлення, або є можливим як виключення за певних історичних обставин. У цьому контексті набувають особливої актуальності форми (типи) української правової свідомості, які характеризують певну або суттєву відмінну специфіку ідейно-світоглядного та нормативно-правового віддзеркалення правової дійсності правовою свідомістю та у правовій свідомості, кожна з форм (типів) котрої має різні критерії свого формування. У формах правової свідомості нормативно (за допомогою законодавчих актів за традиційного суспільства) та регулятивно (як механізм правового регулювання суспільних відносин за перехідного правотворення у нетрадиційному суспільстві) реалізуються її різні властивості та функції. Останні є абсолютними (правова свідомість виступає механізмом правового регулюван-

ня) та відносними (правова свідомість – домінуюча частина механізму правового регулювання та основа для прийняття рішень у процесуальному праві).

Форма (тип) правової свідомості - це правова категорія, що ідентифікує, як правило, якісний ступінь правового відбиття правосвідомістю та у самій правосвідомості дійсності. Він визначається певним способом відбиття цієї дійсності, а останній – домінуючими нормативними, ідейно-світоглядними вимогами та потребами у суспільному становленні та розвитку кожної конкретної правової епохи, конкретного суспільства, держави, правового соціуму. Крім того, також вимогами та потребами соціального становлення певної національної дійсності, її нормативно-правової бази як змістовної основи відповідної національної правової свідомості. Ця національна правова свідомість характеризує конкретно-історичний рівень (цикл) становлення та розвитку національно-правової ідеї. Принаймні зазначимо, що ми пов'язуємо якісний ступінь відбиття правовою свідомістю дійсності тільки у таких суспільстві та державі, де існує чинна правова культура, яка себе презентує у цивілізованих правових артефактах і архетипах, соціально цілеспрямованих, адаптованих, оприлюднених і визнаних. Така достатня (самодостатня) правова культура, де відсутній кризовий цикл соціальної активності, який визначаємо за реальним циклом соціальної активності пріоритетної та домінуючої форми чинної державно-правової свідомості, надає можливість здійснювати нею власні функції. В свою чергу, цикл соціальної активності правової свідомості визначаємо за формулою правової ідіоми, відсотками щільності україноцентричної складової пропорції тощо.

Для зручності та ефективності подальшого дослідження важливою є така правова категорія, як «перенесення правової свідомості». Під нею ми розуміємо такі її трансформації, пов'язані з різним конкретно-історичним становленням та розвитком, що презентують з'явлення, як правило, нових

форм, змістів, суб'єктів, об'єктів, предметів, відповідних правовідносин, артефактів та архетипів з різними властивостями та параметрами. Коли ми знаємо про ці умови, причини та обставини, то це є яскравим прикладом керованої трансформації певних наявних станів правової свідомості у заданий цільовий її правовий стан. Його можна вивчити та корелювати.

Отож виходить, що будь-яка правова свідомість може переноситись (наприклад, внаслідок міграції її суб'єктів) різними об'єктами, предметами, суб'єктами, правовими відношеннями, артефактами та архетипами. Крім того, з певного часу у певний час, з певного простору у певний простір, або з певного часу у певний простір та з певного простору у певний час. Коли українська правова свідомість переноситься за своїми традиційно типовими об'єктами, предметами, суб'єктами, артефактами та архетипами, то загальну національно-ментальну щільності складових пропорцій формули української правової ідіоми (суму всіх відсотків щільності складових пропорцій) визначаємо за рівнем збільшення ментальної доміючності, перш за все, україноцентричної складової пропорції, а потім інших. Коли внаслідок таких процесів істотно збільшується відсоток ментальної щільності україноцентричної складової пропорції формули української правової ідіоми, цикл соціальної активності, відносна активність правової свідомості, поновлюється звичаєва (традиційна) природна асиметрія первинних над вторинними суб'єктами правової свідомості, - то це є природним її перенесенням.

Як правило, найчастіше переноситься та чи інша форма (тип) правової свідомості, тому що вона першою сприймає пріоритетно домінуючий спосіб (критерій, пріоритет) віддзеркалення правової дійсності. Цей спосіб визначається тією формою сприйняття істотних правових цінностей у конкретному суспільстві, якою є домінуюча форма державно-правової свідомості та котра або характеризує (виконується принцип соціальної

справедливості), або не характеризує (не виконується принцип соціальної справедливості) вторинних владних суб'єктів правосвідомості як цивілізованих або нецивілізованих вітчизняних і світових правових суб'єктів та об'єктів. При цьому ця форма їх правової свідомості конкретно-історично може реалізуватися у чинному державно-правовому ідеалі, національно-правовій ідеї та стверджується у відповідній формулі правової ідіоми як форма державно-правової свідомості. Першою форма правової свідомості сприймає спосіб віддзеркалення правової дійсності тому, що вона є найбільш рухомим і динамічним складовим елементом правової свідомості, здатним до різної зміни власної конфігурації.

Процеси стримування (самостримування) власного змісту української правової свідомості характерні насамперед для нетрадиційного суспільства, найчастіше, через неактуальну його функціональність. Саме тут втрачаються цивілізовані правові норми у зв'язку з домінуванням у правовому полі численної кількості маргінально-правових норм - активів девіантної правової свідомості, що «виконує у зв'язку з нерозвиненим статичним правом у посттоталітарному суспільстві функції механізму регулювання постперехідних суспільних відносин та є самим цим механізмом» (В. Тацій, Г. Гегель, І. Ільїн, М. Козюбра).

Таке може трапитись тільки за умов відсутності або слабкості відповідної правової ідеї, ідіоми, традиції, які нездатні виконувати власні функції навіть маргінально за самим довільно спрощеним способом. Цим способом (критерієм, пріоритетом), в першу чергу, є раціональність-іраціональність, лінійність-нелінійність, традиційність-нетрадиційність, одиничність-множинність, типовість-атиповість, первинність-вторинність та інші властивості правового відображення дійсності. Але це трапляється тоді, коли правова свідомість створює процесуальні норми права та є механізмом правового регулювання у будь-якому перехідному та постперехід-

ному суспільстві.

Саме у процесах перенесення правової свідомості формуються актуальні та неактуальні напрямки її прогресивних і регресивних, історичних та еволюційних трансформацій. Процесам історичних трансформацій характерні перенесення правової свідомості як її становлення у традиційному суспільстві за різною гомогенною субстраційною базою, але, як правило, з певного часу у певний час, з певного простору у певний простір. Ці перенесення є лінійними та позитивними, у межах, найчастіше одного конкретно-історичного, хронологічного періоду становлення та розвитку правової свідомості. Для процесів еволюційних трансформацій характерні перенесення правової свідомості за різною базою, як правило, за умов кризового, перехідного, воєнного, революційного та іншого кризового або будь-якого нетрадиційного суспільства, яке формує чи змінює новий правовий ідеал, правову ідею, ідіому, правову традицію. Та прогресивними такі перенесення є тільки тоді, коли у суспільстві, куди вони перенеслися, збільшується якість віддзеркалення правової та іншої дійсності правовою свідомістю та у правовій свідомості. Процеси розвитку правової свідомості характеризують еволюційну модель (що не повторюється), а процеси становлення – історичну модель (що модернізується).

Для правильного розуміння нелінійного, як правило, еволюційного розвитку правової свідомості та конкретно-історичного її лінійного становлення, обмеженого техніко-технологічними можливостями та властивостями цієї конкретно-історичної епохи, більш доцільним є введення нового правового поняття та правової категорії – «місце правової свідомості». Це така правова категорія, що ідентифікує домінанту конкретно-історичної конфігурації україноцентричних якісних артефактів та архетипів української правової свідомості та правової культури. Правова свідомість створює власні норми права та у такий спосіб зберігає спадкоємність української правової свідомості, як

спадкоємність звичаєвої (традиційної) української правової свідомості. Залежно від рівня офіційного використання норм історичної та сучасної звичаєвої (традиційної) української правової свідомості (що у позитивній правовій науці ідентифікуються нормами звичаєвого права), створюється фундаментальна ідейно-світоглядна (україноментальна) та нормативна (правова свідомість як механізм правового регулювання) основа національного правового правотворення та правовідзеркалення. Чим більшим є рівень використання у актуальному правотворенні типових субстратів (суб'єкти, предмети, об'єкти української правової свідомості) цих засад, тим є більш чітко визначеним традиційне місце української правової свідомості у вітчизняному та світовому геопросторі.

У цьому контексті місце української правової свідомості ідентифікує різний масштаб компактності (локальності) розташування і співвіднесення її типових суб'єктів, об'єктів, предметів (територія, цінності, якості, цикл соціальної активності, структурно-системні елементи та ін.) з іншими та вплив останніх на рівень національного правотворення, як істотних і найважливіших чинників регуляторної оптимізації формування складових пропорцій формули української правової ідіоми за перехідного правотворення. А також можливий пріоритетний напрямок і тенденції її перенесення, або перенесення інших на традиційне місце української правової свідомості та у інші часо-простори як оптимальні. Як же можна концептуально зрозуміти становлення та розвиток української правової свідомості? Тільки як становлення та розвиток української правової свідомості як типово національної. Це тривалий історичний (вічний) процес набуття нею таких кількісних (історичних) та якісних (еволюційних) структурно-системних елементів, параметрів та перспектив, що істинно визначають її істотну, часто повторювальну, типізовану реалізовану суть як першоприродну. Ці властивості ідентифікуємо першовластивостями правової свідомості. При цьому першопри-

чинами є ті умови, системні та структурні елементи, що аксіоматично, аксіологічно розвивають та цілеспрямовують її подальше формування у будь-якій часо-просторовій площині за першовластивостями істотних звичайних (традиційних) об'єктів, суб'єктів та предметів правової свідомості як актуальних типових об'єктів, суб'єктів та предметів істотних правовідносин. Місце української правової свідомості - це така правова категорія, що ідентифікує спільне компакне (міцне) або некомпактне (слабке), ареально-локальне законодавче, територіальне, мовне, культурно-правове, етнічне, суспільне та державне розміщення історичного чи реального існування (мешкання, перебування, знаходження) системно-структурних елементів, об'єктів, суб'єктів та предметів, правовідносин, архетипів і артефактів правової свідомості як у їх взаємній сукупності, так й окремо взятих.

Думаємо, що нові категорії суттєво допоможуть вченим визначити генезис будь-якої правової свідомості з урахуванням різних чинників, особливо тих, що пов'язані з численними міцними ідейно-світоглядними детермінантами формування різних, в першу чергу, маргінально-правових норм та виявити їх об'єктивну закономірність та необхідність, а не випадковість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dmitrienko Y. N. Newest becoming and development of Ukrainian legal consciousness as typically: scientific monograph / Y. N. Dmitrienko // *Nauka i studia*. – 2009. – № 7 (9) *Prawo*. – PP. 204–348.
2. Дмитрієнко Ю. М. Правова природа традиційних і нетрадиційних сучасних суспільств у контексті девіантної правосвідомості / Ю. М. Дмитрієнко // *Актуальні проблеми держави і права*. – 2002. – Вип. 15. – С. 158–166.
3. Дмитрієнко Ю. М. Про природу правосвідомості та її девіацій: теоретичний дискурс другої половини ХХ - початку ХХІ ст. /

Ю. М. Дмитрієнко // Наук. вісник Чернівецьк. ун-ту. Правознавство. – 2002. – Вип. 147. – С. 10–14.

4. Дмитрієнко Ю. М. Прямі ефекти девіантної правосвідомості: перша формула української правової ідіоми / Ю. М. Дмитрієнко // Право і безпека. – 2004. – Т. 3. – № 2. – С. 11–18.

5. Дмитрієнко Ю. М. Високий цикл соціа-

льної активності правосвідомості: ідеї правової державності періоду української гетьманської держави / Ю. М. Дмитрієнко // Культурологічний вісник : наук.-теорет. щорічник Нижньої Наддніпряни. – 2006. – Вип. 16. – С. 99–105.

Дмитрієнко Ю. М. До проблеми становлення та розвитку української правової свідомості: нова актуальна термінологія та її перспективи / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 215–221 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09dumtip.pdf>

Розглядаються конкретно-історичні періоди української правової свідомості у контексті нової термінології, пропонуються шляхи актуального методологічного осмислення проблем її становлення та розвитку.

Дмитриенко Ю.Н. К проблеме становления и развития украинского правового сознания: новая актуальная терминология и ее перспективы

Рассматриваются конкретно-исторические периоды украинского правового сознания в контексте новой терминологии, предлагаются пути актуального методологического осмысления проблем ее становления и развития.

Dmitrienko Ju.N. To a Problem of Formation and Development of the Ukrainian Legal Consciousness: New Actual Terminology and Its Prospects

The concrete historical periods of the Ukrainian legal consciousness in a context of new terminology are considered, ways of actual methodological judgment of problems of its formation and development are offered.